

УДК 311(091) «1855/1946»

Ісаєва О.І.

ДОСЛІДЖЕННЯ НАУКОВОЇ СПАДЩИНИ А. С. БОРИНЕВИЧА

У статті проаналізовано вітчизняну науку професора ОНЕУ А. С. Бориневича, відомого одеського ученого-економіста, статистика, демографа, організатора статистичних досліджень. Оцінено його науковий доробок, конкретизовано кількість його наукових праць, а також систематизовано за галузями науки.

The analysis of the contribution to national science of Professor ONEU A. Borynevych, known Odessa scientist and economist, the statistic, the demographer, the organizer of statistical researches is discussed in the article. The estimation of his scientific achievements is done, the number of his scientific papers is concretized and systematized in the fields of science.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Одеський учений-економіст, статистик і демограф, фундатор статистичної служби міста Антон Самійлович Бориневич (1855–1946) безперечно може вважатися знаковою постаттю в історії вітчизняної економічної науки, чиє ім'я нерозривно пов'язується істориками науки зі створенням та подальшим розвитком ОНЕУ. Він здійснював ґрунтовні дослідження із використанням нової наукової методології, а також керував статистичними і демографічними пошуками з питань сільськогосподарської та промислової статистики, які постали базисом для розвитку економічної науки.

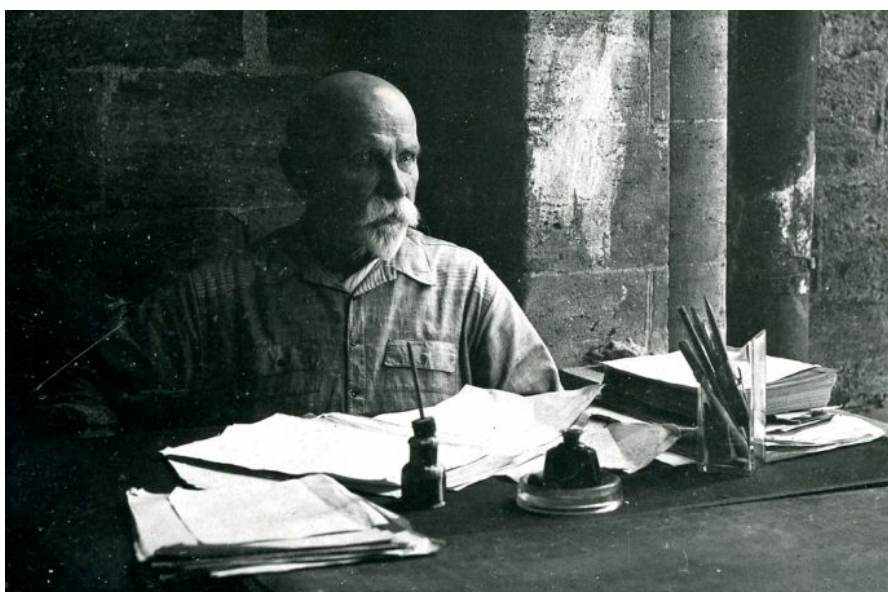

Рис. 1. А. С. Бориневич за роботою

Викладацьку діяльність А. С. Бориневич розпочав ще в молоді роки, перебуваючи на посаді учителя математики, фізики та креслення. Однак учений пізніше захопився дослідженнями на користь земської статистики. Згодом він застосував свої фундаментальні знання за часів викладацької діяльності у вищій школі спочатку у 1918 р. на посаді професора економічного факультету Одеського політехнічного інституту, а в 1921 р. як професор Одеського кредитно-економічного інституту (наразі – Одеський національний економічний університет). У 1931 р. учений очолив новостворену кафедру статистики, де працював до самої смерті [1]. Саме в стінах цієї кафедри дослідником було сформовано відому всій країні одеську школу статистики, характерними рисами якої були науково-

прикладний характер, оригінальність, глибина і суспільна значимість. Завдяки науковому потенціалу кафедри, а також ґрунтовній науково-методичній базі, закладений А. С. Бориневичем та його учнями, і сьогодні ОНЕУ справедливо вважається одним із центрів наукових статистичних досліджень України.

Дослідниками історії Одеського національного економічного університету Антона Самійловича справедливо визнано корифеєм теорії і практики вітчизняної статистики, більш того, сучасні економісти ОНЕУ гідно оцінили широкий спектр статистичних досліджень професора, та надали його науковому доробку почесне визначення «окраси української економічної науки» [2, с.16].

Аналіз досліджень і публікацій останніх років. Внесок ученого в науку досліджується в позитивному контексті в низці узагальнюючих публікацій періоду СРСР. Варті уваги наукові статті А. О. Богаченко, В. І. Можаровського [3, с.166–169; 4, с.59–62], публіцистичні нариси В. Гридїна [5, с.2–3] та ін. За часів незалежності України також спостерігався інтерес до висвітлення статистико-економічної діяльності А. С. Бориневича. Питання, пов'язані з його науковою діяльністю, досить стисло розглядаються в працях, присвячених історії вищих навчальних закладів, де працював Антон Самійлович [2, с.16–17, с.64; 6, с.20–22; 7, с.6–8, с.15], у наукових і публіцистичних статтях, що визначають його як видатного українського ученого [8, с.30–41; 9, с.6, с.298–299], а також лаконічно розглядаються в довідниках, присвячених статистико-економічній та історичній тематиці [10, с.17; 11, с.293–294; 12, с.63–66].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Варто зазначити, що в науковій літературі й досі відсутній професійний аналіз, узагальнення, а також детальна систематизація всіх відомих наукових творів А. С. Бориневича. Тому, дослідження набуває актуальності, оскільки без цього неможливо повною мірою не тільки оцінити значимість наукового доробку вченого в контексті вивчення історії економіки, статистики, демографії, але й визначити значимість його творів в сучасних реаліях.

Постановка завдання. Метою статті є з'ясування найповнішого переліку наукових праць А. С. Бориневича, а також їх аналіз, класифікація і систематизація. За для досягнення мети автором були поставлені наступні завдання: окреслити роль вченого у вітчизняній науці, визначити і скласти найповніший перелік його наукових та науково-публіцистичних праць, згрупувати дослідження за галузями науки, а також охарактеризувати їх зміст. Об'єктом статті виступають досягнення вітчизняної економіки, статистики, демографії кінця ХІХ – першої половини ХХ ст., а предметом статті є науковий доробок А. С. Бориневича.

Виклад основного матеріалу дослідження. Наукова спадщина А. С. Бориневича складається не тільки з наукових творів, що збереглися до нашого часу, або залишились описаними в науковій та публіцистичній літературі, але й досвіду проведення статистичних заходів, який дослідник передав плеяді вихованих ним талановитих учених, серед яких є і четверо його дітей. Значна кількість наукових біографічних джерел з упевненістю засвідчує точну кількість праць, автором яких є А. С. Бориневич, а саме – 32 друкованих наукових твори [13, с.4; 14, с.144; 2, с.16; 12, с.64]. Це ствердження має місце завдяки переліку праць професора, складеного ученим власноруч для особової справи в ОНЕУ (табл. 1), тому не дивно, що він був активно розтиражований у науковій та публіцистичній літературі як достовірний факт [1]. Однак у процесі вивчення життєвого шляху і наукового спадку А. С. Бориневича автором було знайдено в рукописі, у друкованому вигляді, а також в якості посилань в літературі щонайменш 12 творів дослідника, які відсутні в автобіографічних документах ВНЗ (табл. 2), навіть не беручи до уваги численні статті, нотатки, фейлетони, з якими учений постійно з'являвся на шпальтах вітчизняних газет та інших періодичних видань [15, с.2]. Дані, наведені в табл. 1 та табл. 2 свідчать про те, що праці ученого відрізняються різноплановістю за тематикою проблем, які були ним досліджені. І дійсно, А. С. Бориневича можна справедливо вважати універсальним вченим, який мав живий інтерес до розвитку різних галузей вітчизняної науки. Отже, всі його наукові дослідження можна систематизувати за такою тематикою.

1. Економічні твори. «Характеристика экономической жизни Одессы за 1891 и 1892 гг.» – ґрунтовне дослідження динаміки економічного життя міста, що було проведено ученим протягом вказаних двох років. Ця праця може справедливо вважатися зразково проведеним аналізом економічного життя міста з використанням останніх досягнень вітчизняної економічної науки того періоду.

Таблиця 1

Перелік наукових праць, складений А. С. Бориневичем особисто

Назва праці (рік видання)	Перелік надрукованих праць
	<ol style="list-style-type: none"> 1. Винокурные заводы Сумского уезда (1883) 2. Оценка по материальной стоимости (1883) 3. Сборник статистическо-экономических и оценочных сведений по Богодуховском уезду Харьковской губернии (1886) 4. Статистико-экономический обзор по Одесскому уезду за 1887 г. 5. Статистико-экономический обзор по Одесскому уезду за 1888 г. 6. Статистико-экономический обзор по Одесскому уезду за 1889 г. 7. Очерк хлебной торговли в Одессе (1890) 8. Народное образование в ведении Одесского городского общественного управления (1890) 9. Статистическое обозрение Одессы 10. Предстоящая перепись населения г. Одессы (1891) 11. Характеристика экономической жизни Одессы за 1891 и 1892 гг. 12. Статистика Новороссийского Края за 1890 и 1891 гг. 13. Статистика Новороссийского Края за 1891 и 1892 гг. 14. Перепись Одессы 1 декабря 1892 г. 15. Общественная деятельность женщины в Одессе (1893) 16. Результаты переписи г. Одессы 1 декабря 1892 г. Часть 1. Население. Часть 2. Квартиры. Часть 3. Дворовые места (1894) 17. Территория, климат, население Одессы (1894) 18. Благотворительность в Одессе (1894) 19. К вопросу о портовом элеваторе в Одессе (1896) 20. Ежемесячные бюллетени по статистике г. Одессы (1896–1906 гг.) 21. О значении статистики в деле охранения народного здоровья (1899) 22. О введении всеобщего обучения в г. Одессе (1910) 23. Понижение страховых платежей в Обществе взаимного страхования в Одессе (1914) 24. Объяснительная записка к проекту пенсионного устава для служащих в Обществе Взаимного Кредита (1916) 25. Расчеты по пенсионной кассе служащих в Земском банке Херсонской губернии (1918) 26. Города Одесской губернии (1922) 27. Всероссийская городская перепись 15 марта 1923 г. 28. Рентное обложение в Одессе и Одесской губернии (1925) 29. К вопросу о введении всеобщего обучения в Одессе и Одесской губернии (1925) 30. Предварительные данные по переписи 1925 и 1927 гг. 31. Дома и квартиры Одессы по переписи 1920, 1923, 1926 гг. 32. Рост населения г. Одессы (доклад по расширению водопровода) (1930)

Назва праці (рік закінчення)	Праці, що не були надруковані	
	1.	Население Одессы по переписям 1873, 1892, 1897 и 1920 гг.
	2.	Влияние войны и революции (1914–1918) на состав населения 1923 г.
	3.	Обзор учебников по статистике (1931)
	4.	Бюджет времени студентов ОКЭИ (1935)
	5.	Теория статистики. Учебник (1941)
	6.	История населения г. Одессы со времени его основания (1944)

Таблиця 2

Перелік наукових праць А. С. Бориневича, які відсутні у автобіографічних документах

Назва праці (рік видання)	Перелік надрукованих праць	
	1.	Прошлый 1886–87 сельскохозяйственный год в Херсонской губернии (1888)
	2.	Обзор 1890–91 сельскохозяйственного года и результаты урожая 1891 года на землях Одесского градоначальства (1891)
	3.	Кое-что о старой Одессе в 30-х годах (1894)
	4.	Систематический указатель статей, заметок, протоколов, отчетов и проч., помещенных в «Листках» и «Записках» Императорского Общества Сельского Хозяйства Южной России с 1830 по 1894 г. (1895)
	5.	Проект сводки и разработки оценочных данных о городских недвижимых имуществах (1895)
	6.	По поводу проектируемых Одесским Биржевым Комитетом правил о засоренности хлебов (1896)
	7.	Императрица Екатерина II. Новороссия и Одесса (1896)
	8.	Новороссия в царствование Императрицы Екатерины Второй (1897)
	9.	К вопросу об оценке недвижимых имуществ г. Одессы (1902)
	10.	К вопросу о введении всеобщего обучения в Одессе и Одесском округе (1910)
	11.	Коммунальная статистика по Одесскому комхозу (1922)
Назва праці (рік закінчення)	Праці, що не були надруковані	
	1.	Безвозвратно пропавшие 2 года с июня 1879 по июнь 1881 (1882)

2. Праці, присвячені дослідженню розвитку торгівлі. А. С. Бориневич активно займався дослідженням проблем хлібної торгівлі в циклі праць «Очерк хлебной торговли в Одессе», «К вопросу о портовом элеваторе в Одессе», «По поводу проектируемых Одесским Биржевым Комитетом правил о засоренности хлебов». Окрім того, вчений неодноразово доповідав на засіданнях міської управи, наукових товариств та спеціальних комісій про розвиток Одеського порту, а також інших ключових проблем торгівлі міста.

3. Твори з теорії і практики статистичної науки. Працями, що розкривають теоретичні аспекти статистичної науки, можна по праву вважати наступні: «Оценка по материальной стоимости», «О значении статистики в деле охранения народного здоровья», «Обзор учебников по статистике», а також розроблений, з урахуванням набутих вченим усіх теоретичних знань та практичних навичок, ґрунтовний підручник «Теория статистики», який, на жаль, так і залишився не опублікованим, але у 1944 р. був надісланий до всеукраїнського конкурсу підручників. Крім того, за його численними машинописними копіями навчалася статистиці не одне покоління студентів ОНЕУ [2, с.16; 7, с.8].

Вагомим внеском у розвиток вітчизняної статистичної науки є суто практичні праці А. С. Бориневича. Так, однією із своїх перших наукових праць вчений вказує дослідження, над яким працював у 1882–1883 рр.: «Винокурные заводы Сумского уезда». І дійсно, згадки про роботу над даною працею та іншими дослідженнями циклу, і вихід її з друку можна зустріти в листах вченого до рідних [16]. Однак в науковій літературі зустрічаємо

згадування про дане дослідження в комплексній роботі «Материалы для определения ценности и доходности предметов обложения Сумского уезда». Авторство приписується завідувачу статистичними роботами при Сумському повітовому земстві підполковнику В. С. Козлову. Згодом між В. С. Козловим та працівниками статистичної служби стався конфлікт, і підполковник залишив керівну посаду [16]. Варто зауважити, що Антон Самійлович не брав участь у з'ясуванні робочих протиріч між співробітниками, але при цьому був призначений керівником статистичної служби в м. Богодухові, і згодом з друку вийшло унікальне для того часу статистико-економічне дослідження «Сборник статистическо-экономических и оценочных сведений по Богодуховском уезду Харьковской губернии», наукову значимість якого по праву оцінили провідні вітчизняні статистики О. О. Русов, К. А. Вернер та інші [17, с.4–5]. Заслужують на увагу і подальші роботи вченого: «Статистико-экономический обзор по Одесскому уезду за 1887–1889 гг.», «Статистическое обозрение Одессы», «Статистика Новороссийского Края за 1890–1892 гг.» (цикл статей, що був надрукований в «Новоросійському календарі», ґрунтовному виданні, яке зробило серйозний внесок в дослідження історії краю, редактором якого протягом 1892–1893 рр. був А. С. Бориневич), «Проект сводки и разработки оценочных данных о городских недвижимых имуществах», «К вопросу об оценке недвижимых имуществ», «Коммунальная статистика по Одесскому комхозу», а також «Щомісячні бюлетені зі статистики м. Одеси», які вчений видавав упродовж 1896–1906 років. Унікальним твором можна справедливо вважати працю «Города Одесской губернии», що висвітлювала різні сторони життя невеликих міст Одеської губернії: економіку, промисловість, сільське господарство, соціальне життя, зокрема народну освіту, географічне положення і архітектурні особливості.

4. Демографічні дослідження вченого. Заслужують на особливу увагу прикладні демографічні праці з підготовки та проведення під керівництвом А. С. Бориневича безпрецедентного масштабного науково обґрунтованого одноденного перепису міста, що постало найяскравішим досягненням тогочасної вітчизняної демографії [17, с.6]: «Предстоящая перепись населения г. Одессы», «Перепись Одессы 1 декабря 1892 г.», «Результаты переписи г. Одессы 1 декабря 1892 г.». За даними, що були отримані в ході перепису, упродовж не одного десятиріччя розроблялися програми і заходи розвитку Одеського регіону. Вчений також керував і подальшими переписами у місті. Йому належать праці «Всероссийская городская перепись 15 марта 1923 г.», «Предварительные данные по переписи 1925 и 1927 гг.», «Дома и квартиры Одессы по переписи 1920, 1923, 1926 гг.», «Рост населения г. Одессы», «Население Одессы по переписям 1873, 1892, 1897 и 1920 гг.».

5. Економіка і статистика сільського господарства. Цей науковий напрям особливо цікавив А. С. Бориневича, так як виробництво хлібу було основною статтею заробітку населення міста. Тому при розробці політичних заходів владою, активно брались до уваги наступні аналітичні твори вченого: «Прошлый 1886–87 сельскохозяйственный год в Херсонской губернии», «Обзор 1890–91 сельскохозяйственного года и результаты урожая 1891 года на землях Одесского градоначальства» та інші.

6. До фінансових досліджень варто віднести праці, що аналізують різні сторони фінансового життя установ міста: «Понижение страховых платежей в Обществе взаимного страхования в Одессе», «Объяснительная записка к проекту пенсионного устава для служащих в Обществе Взаимного Кредита», «Расчеты по пенсионной кассе служащих в Земском банке Херсонской губернии», «Рентное обложение в Одессе и Одесской губернии».

7. Географічні дослідження. Розділ «Территория, климат, население Одессы», у якому було проаналізовано географічні особливості розташування міста, було написано А. С. Бориневичем для гучного фундаментального видання «Одеса 1794–1894». Антон Самійлович також був відповідальним секретарем з випуску цієї праці [14, с.143].

8. Історичні нариси. Ученими-істориками ОНУ ім. І. І. Мечникова А. С. Бориневича (завдяки його працям) було включено до числа одеських істориків, які зробили значний внесок у вивчення історії міста. Досить ґрунтовними дослідженнями є наступні твори: нарис

«Кое-что о старой Одессе в 30-х годах», який учений написав зі спогадів свого батька, цикл праць про засновницю міста «Императрица Екатерина II. Новороссия и Одесса», «Новороссия в царствование Императрицы Екатерины Второй», аналітичне бібліографічне дослідження, що відображає більш ніж півстолітню діяльність одного із найвпливовіших наукових товариств Російської імперії «Систематический указатель статей, заметок, протоколов, отчетов и проч., помещенных в «Листках» и «Записках» Императорского Общества Сельского Хозяйства Южной России с 1830 по 1894 г.», так і не надруковані твори «Безвозвратно пропавшие 2 года с июня 1879 по июнь 1881», а також есе «История населения г. Одессы со времени его основания», написане вченим до 150-літнього ювілею міста.

9. Дослідження суспільно-політичних проблем. До цієї тематики належать твори, присвячені питанням освіти, глобальним та суто прикладним: «Народное образование в ведении Одесского городского общественного управления», «О введении всеобщего обучения в г. Одессе», «К вопросу о введении всеобщего обучения в Одессе и Одесской губернии», «К вопросу о введении всеобщего обучения в Одессе и Одесском округе», «Бюджет времени студентов ОКЭИ»; суспільні нариси «Общественная деятельность женщины в Одессе», «Благотворительность в Одессе», а також дослідження, що розкривало наскрізні проблеми суспільства, та якому так і не судилося вийти з друку: «Влияние войны и революции (1914–1918) на состав населения 1923 г.».

Таким чином, автор узяв на себе сміливість пояснити можливі причини відсутності у списку А. С. Бориневича щонайменш дванадцяти праць. Так і не надрукований твір ученого «Безвозвратно пропавшие 2 года с июня 1879 по июнь 1881» дійшов до наших днів у формі рукопису, він є суто біографічним твором, виконаним у жанрі мемуарів [18]. У цій праці майбутній учений описав свої поневіряння під час заслання до Східного Сибіру у двадцятип'ятилітньому віці. При цьому молодий Антон спочатку мав мету заробити написанням твору на життя, оскільки у той час, будучи на поселенні в Харкові, не мав постійної роботи, і підробляв написанням фейлетонів у різні газети. Але пізніше він писав своїй нареченій, що розраховує на те, що ця праця не пройде непоміченою, він її надрукує навіть безоплатно, і планує відправити її до журналу «Отечественные записки» [16]. Тому незважаючи на те, що вчений згодом не вважав її своїм науковим твором, і не визнавав за потрібне додати до списку праць, ця робота має не тільки істотну історичну цінність, яка висвітлює період життя Одеси у військовому положенні, а також долю адміністративних засланих, але і є цінним автобіографічним твором, який дозволяє разом з епістолярною спадщиною ученого дослідити процес становлення його особистості та вибору напрямку життєвої діяльності.

Щодо суто історичних творів «Императрица Екатерина II. Новороссия и Одесса» і «Новороссия в царствование Императрицы Екатерины Второй», на думку автора, вчений більш за все, враховуючи ідеологію тогочасної комуністичної влади, вбачав у цих творах звеличення царизму, таке небажане для радянського професора. А історичне есе «Кое-что о старой Одессе в 30-х годах», яке було написано зі слів батька вченого, Антон Самійлович швидше за все не вважав власним твором, тому і не вніс до списку.

Досить трудомісткою працею, що справляє значне враження, є «Систематический указатель статей, заметок, протоколов, отчетов и проч., помещенных в «Листках» и «Записках» Императорского Общества Сельского Хозяйства Южной России с 1830 по 1894 г.». У цій праці вчений ретельно відпрацював та систематизував за різними критеріями всі друковані матеріали Товариства за вказаний період. Ймовірно, що довідниково-бібліографічний характер праці також обумовив виключення його зі списку.

Висновки і перспективи подальших розробок. Отже, учений, педагог і громадський діяч Антон Самійлович Бориневич зробив дійсно суттєвий внесок у розвиток різних напрямів вітчизняної науки кінця XIX – першої половини XX ст. Його дослідження були гідно оцінені науковцями за актуальність, новизну, використання сучасних вченому методик обробки інформації. Завдяки його фундаментальним різнобічним знанням, досконалому володінню отриманою статистичною інформацією, здатності до її науково обґрунтованої

інтерпретації, і навіть прагненню до усебічності аналізу стану і процесів, які відбувались в різних галузях життя країни, його науковий доробок складають більше 50 наукових досліджень. Більшість з отриманих ним результатів реалізувались в місцевій політиці, його праці постали базисом для подальшої розробки програм розвитку південних регіонів країни, розвитку їх статистичних установ і формування демографічної політики. Праці дослідника мають науково-прикладний характер, більшість його висновків не втратили своєї актуальності і сьогодні. На жаль, його погляди розглядаються в сучасній науковій літературі здебільшого стисло і в контексті оцінки значення статистичних служб Російської імперії. Більшість же праць потребує ретельнішого розгляду для висвітлення внеску вченого у розвиток вітчизняної науки.

Список використаної літератури

1. Архів Одеського національного економічного університету. – Ф-Р-5519, оп. 2л. спр. 3.
2. Наукові традиції Одеського державного економічного університету: від витоків до сьогодення / за заг. ред. М. І. Зверькова. – Одеса: Астропринт, 2011. – 216 с.
3. Богаченко А. О. Визначний статистик А. С. Бориневич / А. О. Богаченко, В. І. Можаровський // Історія народного господарства та економічної думки Української РСР. – 1970. – № 4–5. – С. 166–169.
4. Можаровский В. И. Антон Бориневич / В. И. Можаровский // Вестник статистики. – 1976. – № 6. – С. 59–62.
5. Гридін В. Літописці нашого краю / В. Гридін // Комсомольська іскра. – 1969. – № 94 (4180). – С. 2–3.
6. Одеський державний економічний університет. Нариси історії / [Бородатий В. П., Скрипник М. О., Граждан В. Д., Редькін О. С.]. – Одеса: АТЗТ ІРЕНТТ, 2000. – 268 с.
7. Парієнко Г. К. Внесок вчених університету у розвиток економічної науки: До 80-річчя Одеського державного економічного університету: Історичний нарис / Г. К. Парієнко. – Одеса: Астропринт, 2001. – 64 с.
8. Озерянская И. Молодые годы статистика А. С. Бориневича / И. Озерянская // Вісник Одеського історико-краєзнавчого музею – № 7. – 2009. – С. 30–41.
9. Скрипник М. О. Антон Самойлович Бориневич – видатний вчений України / М. О. Скрипник // Вісник соціально-економічних досліджень: зб. наук. праць ОДЕУ. – Одеса: ОДЕУ, 2002. – № 12. – С. 298–299.
10. Бориневич Антон Самойлович // Корнев В. П. Видные деятели отечественной статистики 1686 – 1990: биограф. словарь / В. П. Корнев. – М., 1993. – С. 17.
11. Зленко Г. Д. Бориневич Антон Самійлович / Г. Д. Зленко // Енциклопедія Сучасної України. – К., 2004. – Т. 3: Біо – Бя. – С. 293–294.
12. Одеські історики. Том I (початок XIX – середина XX ст.). – Одеса: Друкарський дім, 1894. – С. 63–66.
13. А. С. Бориневич: (Некролог) // Большевистское знамя. – 1946. – № 245. – С. 4
14. Доктор экономических наук Профессор А. С. Бориневич: [Некролог] // Сборник трудов Одесского кредитно-экономического института. Том II – Одесса, – 1947. – С. 143–144.
15. А. С. Бориневич // Одесский листок. – 1915. – № 56. – С. 2.
16. Листи А. С. Бориневича до Г. С. Фінкельштейн, 1883 р. // Матеріали з особистого архіву Н. К. Островської.
17. Антон Самойлович Бориневич. По случаю 40-летия его научно-педагогической и общественной статистической деятельности // Статистический Бюллетень. – 1923. – № 3–4.
18. Одеський історико-краєзнавчий музей. – Инв. № Д – 4441.

Прийнято до друку 28.08.2013